

Критерії, показники та рівні розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти (когнітивний компонент)

О. В. Варецька

Комунальний заклад “Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти”, м. Запоріжжя, Україна
Corresponding author. E-mail: olena_varetska@mail.ru

Paper received 12.10.2016; Accepted for publication 19.10.2016.

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність розвитку соціальної компетентності особистості взагалі, й вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти зокрема. Коротко висвітлено дослідження, дотичні до теми, доведено важливість визначення критеріїв, показників та рівнів компонентів соціальної компетентності. Більш детально викладено показники (соціально-педагогічні та соціально-психологічні знання, спосіб задоволення потреби щодо їх здобуття), критерії (глибина, повнота, міцність соціально-педагогічних та соціально-психологічних знань, самостійність їх здобуття та засвоєння), рівні розвитку (високий, достатній, середній, низький) когнітивного компонента означеної компетентності.

Ключові слова: соціальна компетентність, учитель початкової школи, система післядипломної педагогічної освіти, когнітивний компонент, критерії, показники, рівні розвитку.

Вступ. Кардинальні зміни в освіті відповідно до трансформацій сучасного суспільства обумовлюють перехід від знанневої парадигми до компетентнісної. Важливість набуття різноманітних компетентностей, потрібних для успішного життя в соціумі, також підтверджується науковими прогнозами [5], за якими розвиток технологій вже через 10-15 років примусить людей опанувати нові компетентності, бути мобільними, комунікабельними, гнучкими, здатними змінювати професію (до 38 років норма – 10-14 змін), кросфункціональними, універсальними; володіти декількома мовами, основами менеджменту, маркетингу, фінансів, програмуванням, знаннями у декількох галузях, працювати “на стику” професій, “під проєкт” поза штатом (фрілансер)), у різних соціальних командах і групах; бути готовими навчати інших, уміти працювати з big data, установлювати партнерські стосунки, будувати прийнятну для суспільства поведінку та ін.. Таким чином, актуалізується важливість навчання упродовж життя та формування й розвитку соціальної компетентності особистості. За таких перспектив, з огляду на сенситивний вік молодшого школяра, підвищується роль учителя початкової школи, який закладає фундамент для розвитку соціально орієнтованої, мобільної, компетентної, особистості, що володіє набором соціальних ролей, орієнтується в ситуаціях взаємодії з соціальним середовищем тощо. Зауважимо, що складність цього феномену потребує визначення критеріїв, показників і рівнів для кожного з компонентів соціальної компетентності, за якими відбувається оцінювання їхнього стану.

Короткий огляд публікацій за темою. Попри увагу до проблеми розвитку соціальної компетентності від давніх часів (без термінів), яка визнавалася актуальною, до сьогодні, за певної її розробленості, кількість робіт стосовно вчителя, педагога є обмеженою (Л. Карпова та ін.). Наявні дослідження щодо соціальної компетентності майбутніх вчителів (Н. Лупанова, Г. Мосягіна), психологів (Р. Скірко), студентів університету (І. Зимня), педагогічних вузів, коледжів (П. Бойчук, Н. Борбич, С. Краснокутська, Н. Ляхова та ін.) та фахівців інших професій (О. Тогочинський та ін.). Нами досліджено теоретико-

методичні засади розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти, її сутність, функції й структуру (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, операційний, особистісний, рефлексивний компоненти), розроблено відповідну технологію та ін. [3]. Розроблено питання щодо сутності й структури вимірювання (В. Бондар, І. Шапошнікова), діагностики інструментарію оцінювання індивідуальних особливостей ціннісних орієнтацій і смислової сфери особистості (М. Євтух, Ю. Пелех), тлумачення змісту понять “ознака”, “показник”, “прояв” (Л. Долинська, З. Огороднійчук, О. Скрипченко), “критерій оцінювання” (А. Галімов, С. Гончаренко та ін.), критерії оцінювання діяльності сучасного освітнього закладу, вчителя, учня (Л. Заніна і Н. Меншикова), ефективності педагогічного процесу, психологічних явищ (Ю. Чабанський, С. Максименко, В. Ягупов, О. Ярошенко та ін.) та ін. Наголосимо на відсутності єдиного загальноприйнятого наукового погляду на питання визначення об’єктивних критеріїв, показників і рівнів розвитку соціальної компетентності людини, що значно утруднює розробку ефективного дидактичного впливу в освітній площині, адже такий критеріально-рівневий інструментарій є науковим інструментарієм оцінювання результатів дослідження, який сам потребує суттєвого теоретичного обґрунтування.

Разом з тим у педагогіці відсутні чіткі системи оцінювання результатів професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у вищих навчальних закладах, ефективності розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи у післядипломній освіті, а також усталені методики, які б дали змогу “заміряти” процес і порівняти його результати з ідеалізованим змістом.

З огляду на те, що межі статті не дозволяють детально висвітлити це стосовно кожного з компонентів соціальної компетентності вчителя початкової школи, тому виклад матеріалу покомпонентно презентуємо у цій та подальших статтях. Дослідивши ціннісно-мотиваційний компонент як один з найважливіших у відповідній структурі соціальної компетентності [12], зосередимо увагу на її когнітивному компоненті.

Мета – висвітлити критерально-рівневий апарат когнітивного компоненту соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти.

Матеріали та методи Матеріали: філософська, психолого-педагогічна наукова література й державні документи галузі освіти. Методи дослідження – теоретичні: логічний аналіз для з'ясування стану досліджуваної проблеми; систематизація, синтез, узагальнення – для розкриття сутності проблеми, формування понятійно-термінологічного апарату

Результати та їх обговорення. Зауважимо, що під час розроблення критеріїв, показників і рівнів виходили з визначеного нами поняття *розвиток соціальної компетентності вчителя початкової школи*, яке розуміємо як процес якісного змінювання цілісного багатомірного особистісного утворення, що складається з мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісного, операційного, особистісно-професійного та рефлексивного компонентів, в основу якого покладено високу розвиненість мотивів соціальної поведінки, ціннісних, соціально-професійних орієнтацій, соціально-педагогічних, соціально-психологічних знань, умінь, навичок, практичного соціального досвіду, особистісних професійних якостей, перетворення їх зовнішніх і внутрішніх зв'язків, що забезпечує виконання вчителем початкової школи професійних функцій у стандартних та нестандартних умовах педагогічної діяльності [3, с. 98].

На основі аналізу 33 визначень структури соціальної компетентності [3, с. 81] зазначимо, що 72,7% науковців за різними назвами у різному сполученні й різною значущістю виокремлюють когнітивний (змістовий, гносеологічний, знаннєвий, пізнавальний) компоненти. З них М. Докторович забарвлює цей компонент ціннісним аспектом [4, с. 15]; С. Краснокутська [7] – діяльнісним і представляє його як збалансоване поєднання соціальних знань, умінь, навичок. М. Лук'янова [9, с. 241] говорить про операційно-змістовний компонент у вигляді знань, умінь, навичок, що дозволяють здійснювати критичний аналіз своїх і чужих учинків, прогнозувати результат взаємодії, здійснювати комунікацію, впливати на інших людей, ставити цілі й досягати їх реалізації, Н. Бабенко [1, с. 5] – про змістовно-інформаційний, З. Количева [6, с. 30-32] – про пізнавально-когнітивний, акцентуючи на пізнанні, самопізнанні, “спрямуванні професійної діяльності на Іншого” для підвищення активності пізнавальних процесів, а О. Позднякова [11, с. 16] виокремлює як компонент креативність мислення. У той же час, М. Argyle (за [8, с. 478]) акцентує на соціальній сенситивності, В. Бочаров [2, с. 43] та Г. Мосягіна [10, с. 21] – на соціально-перцептивній компетентності як складовій соціальної (має прояв як знання, спостережливості і проникливості). Цілковитим справедливою є увага науковців до цього компонента, адже навчити можна тільки тому, що знаєш сам (Ш. Амонашвілі), однак варто перенести наголос із “знаю що” у “знаю як”, тобто зробити знання дієвими, корисними, соціально орієнтованими [3, с. 81].

Для визначення стану розвитку когнітивної складової соціальної компетентності вчителя початкової

школи, яка є фундаментом для здійснення його соціально-педагогічної, соціально-психологічної діяльності й до якої зараховуємо соціально-психологічні, соціально-педагогічні знання, виникає необхідність у визначенні *критеріїв, показників, рівнів розвитку її когнітивного компонента*.

Показники знань розвитку когнітивного компонента – соціально-педагогічні та соціально-психологічні знання, спосіб їх здобуття та засвоєння. Це знання: базових характеристик компетентності, дефініцій “соціальна компетенція”, “соціальна компетентність”, “соціальна компетентність учителя”, “соціальна компетентність учителя початкової школи”, “альтруїзм” тощо; функцій, складових соціальної компетентності вчителя початкової школи, сутності процесу її розвитку, характеристик під час навчання та самонавчання, методів її визначення; соціокультурних детермінант, принципів організації соціально спрямованого освітнього процесу у загальноосвітніх навчальних закладах; форм, методів, технологій формування соціальної компетентності молодшого школяра тощо.

Якісний зміст показника визначали за його сутністю. До наведеного вище комплексу соціально-психологічних і соціально-педагогічних знань застосовують *критерії*, що виражають їх загальні сутнісні ознаки. Це *глибина, повнота та міцність* соціально-педагогічних і соціально-психологічних знань та *самостійність* їх здобуття й засвоєння.

Для оцінювання стану розвитку когнітивного компонента соціальної компетентності визначено й схарактеризовано відповідні *рівні* (високий, достатній, середній, низький), котрі міцно пов'язані з відповідними показниками й критеріями, являють собою одну з трьох складових системи оцінювання результатів дослідження та відбивають ступінь прояву (розвиненості) того чи іншого критерію, що характеризує такий розвиток. Кожен із них розкриває ступінь прояву соціально-психологічних і соціально-педагогічних знань учителя відповідно до розвитку когнітивного компонента його соціальної компетентності. Наведемо їх змістове наповнення.

Високий рівень характеризують: а) *глибокі, повні, міцні соціально-педагогічні та соціально-психологічні знання* вчителя початкової школи щодо дефініцій “соціальна компетенція”, “соціальна компетентність”, “соціальна компетентність учителя”, “соціальна компетентність учителя початкової школи”, “альтруїзм” та ін., базових характеристик соціальної компетентності особистості взагалі та вчителя початкової школи зокрема, її складових та методів визначення; соціокультурних детермінант, що позначаються на розвитку соціальної компетентності особистості взагалі та на вчителя початкової школи зокрема; принципів організації соціально спрямованого навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі; функцій соціальної компетентності вчителя початкової школи; сутності та характеру розвитку соціальної компетентності вчителя; б) *активне самостійне здобуття та засвоєння знань* з найважливіших аспектів розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи та форм, методів, технологій формування соціальної компе-

тентності молодшого школяра тощо.

Достатній рівень визначають: а) *загалом глибокі, повні, міцні соціально-педагогічні та соціально-психологічні знання* вчителя початкової школи щодо дефініцій “соціальна компетенція”, “соціальна компетентність”, “соціальна компетентність учителя”, “соціальна компетентність учителя початкової школи”, “альтруїзм” та ін., базових характеристик соціальної компетентності особистості та соціальної компетентності вчителя початкової школи, складових останньої та методів її визначення; соціокультурних детермінант, що впливають на розвиток соціальної компетентності особистості взагалі й вчителя початкової школи зокрема; принципів організації соціально спрямованого навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі; функцій соціальної компетентності вчителя початкової школи; сутності та характеру розвитку соціальної компетентності вчителя за наявності ситуацій, коли вчителі *інколи допускають незначні помилки* у їх відтворенні; б) *достатньо активне здобуття та засвоєння знань різними способами* з найважливіших аспектів розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи, форм, методів, технологій формування соціальної компетентності молодшого школяра та ін. *як самостійно, так і за завданням керівництва школи.*

Середній рівень: а) *неповні та неміцні (на половину засвоєні) соціально-педагогічні та соціально-психологічні знання* вчителя початкової школи щодо дефініцій “соціальна компетенція”, “соціальна компетентність”, “соціальна компетентність учителя”, “соціальна компетентність учителя початкової школи”, “альтруїзм” та ін.; базових характеристик соціальної компетентності взагалі та вчителя початкової школи, зокрема; функцій, структури соціальної компетентності вчителя та методів визначення її рівня; соціокультурних детермінант, які впливають на розвиток соціальної компетентності особистості й позначаються на соціальній компетентності вчителя; принципів організації соціально спрямованого навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі; сутності та характеру розвитку соціальної компетентності вчителя за наявності ситуацій, коли вчителі у відповідях на питання *досить часто припускаються помилок*; б) *здобуття та засвоєння знань* з найважливіших аспектів розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи, форм, методів, технологій формування соціальної компетентності молодшого школяра та ін. *здійснюється час від часу як самостійно, так і за допомогою колег.*

Низький рівень: а) *соціально-педагогічні та соціально-психологічні знання* вчителя початкової школи *є поверховими, фрагментарними* щодо дефініцій “соціальна компетенція”, “соціальна компетентність”, “соціальна компетентність учителя”, “соціаль-

на компетентність учителя початкової школи”, “альтруїзм” та ін.; сутності, базових характеристик соціальної компетентності особистості та вчителя, характеру їх розвитку; функцій, структури соціальної компетентності вчителя та методів визначення розвитку кожного з компонентів; соціокультурних детермінант, які впливають на розвиток соціальної компетентності особистості взагалі й вчителя початкової школи, зокрема; принципів організації соціально спрямованого навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі; форм, методів, технологій формування соціальної компетентності молодшого школяра та ін. *при наявності ситуацій, коли вчителі у відповідях на презентовані питання дуже часто припускаються суттєвих помилок*; б) *здобуття та засвоєння цих знань здійснюється дуже зрідка та, як правило, за допомогою колег і за завданням керівництва школи.*

Деталізований варіант, який подано вище, дає змогу відбити його основні узагальнені риси *когнітивного компонента* соціальної компетентності. Так, його *показниками* є соціально-педагогічні й соціально-психологічні знання.

Критерії та рівні когнітивного компонента. Високий – характеризує: *глибокі, повні та міцні соціально-педагогічні й соціально-психологічні знання, самостійність їх здобуття та засвоєння.* Достатній – *загалом достатньо глибокі, повні й міцні соціально-педагогічні, соціально-психологічні знання, досить активне їх здобуття та засвоєння, однак є незначні помилки у їх відтворенні.* Середній – *неповні та неміцні соціально-педагогічні й соціально-психологічні знання, які недостатньо осмислені; їх здобуття та засвоєння здійснюється час від часу як самостійно, так і за допомогою колег; характерні часті різні помилки у їх відтворенні.* Низький – *поверхові, фрагментарні соціально-педагогічні та соціально-психологічні знання, їх здобуття й засвоєння здійснюються дуже рідко й зазвичай за допомогою колег і за завданням керівництва школи; дуже часті істотні помилки.*

Отже, наведене наукове обґрунтування технології визначення критеріїв, показників, рівнів розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи, зокрема її когнітивного компонента, підґрунтям для якого стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі педагогіки, психології, соціології та професійної освіти, дало змогу зрозуміти сутність системи оцінювання результатів експериментально-дослідної роботи, логіку її побудови, визначити загальнонаукові підходи до її створення, конкретизувати критеріально-показниково-рівневий інструментарій оцінювання щодо інших компонентів (діяльнісного, операційного, особистісно-професійного, рефлексивного), що буде висвітлено у наступних роботах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Н. Л. Развитие социально-личностной компетентности будущего учителя в процессе изучения педагогических дисциплин в вузе : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / Н. Л. Бабенко. – Волгоград, 2012. – 15 с.
2. Бочаров В. М. Система формирования социальной компетентности специалиста органов внутренних дел в процессе профессиональной подготовки : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Бочаров Виталий Михайлович. – Ставрополь, 2005. – 407 с.
3. Варецька О.В. Теоретичні і методичні засади розвитку соціальної компетентності вчителя початкової школи у системі післядипломної педагогічної освіти: дис. д-ра

- пед. наук : 13.00.04 / Олена Володимирівна Варецька. – Київ, 2015. – 630 с.
4. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї: автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 "Соціальна педагогіка". – Київ, 2007. – 20 с.
  5. Какие профессии будут востребованы через 10-15 лет: исследование // Международный кадровый портал HeadHunter Украина www.companion.ua [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.companion.ua/articles/content?id=299736>
  6. Колычева З. И. Социальная компетентность педагога в свете модернизации образования [Электронный ресурс] / З. И. Колычева // Известия РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. – № 6. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-kompetentnost-pedagoga-v-svete-modernizatsii-obrazovaniya>
  7. Краснокутская С. Н. Формирование социальной компетентности студентов вуза: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / С. Н. Краснокутская. – Ставрополь, 2006. – 23 с.
  8. Куницына В. Н. Межличностное общение. Учебник для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Изд-во "Питер", 2001. – 544 с.
  9. Лукьянова М. И. Социальная компетентность как компонент управленческой культуры руководителя / М. И. Лукьянова // Психология инновационного управления социальными группами и организациями. – М. : Кострома, 2001. – С. 240–242.
  10. Мосягина Г. П. Формирование социальной компетенции будущих педагогов (на примере педагогического колледжа) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" (педагогические науки) / Г.П. Мосягина. – Астрахань, 2008. – 25 с.
  11. Позднякова О. Л. Формування соціальної компетентності учнів з обмеженими можливостями здоров'я засобами проектної діяльності: автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.03 "Корекційна педагогіка" / О.Л. Позднякова. – Київ, 2010. – 22 с.
  12. Varetska O.V. Criteria, Indicators and Levels of Elementary School Teacher's Social Competence in the System of Postgraduate Education (Motivational and Value Component) / O.V. Varetska //Austrian Journal of Humanities and Social Sciences: Scientific journal – 2015. – № 1–2 January-February). – P.77-81.

REFERENCES

1. Babenko N. L. Development of social and personal competence of the future teacher in the course of studying of pedagogical disciplines in the university: Author. Dis. on competition uch. PhD degree. ped. Sciences: spec. 13.00.08 "Theory and Methods of Professional Education" / N. L. Babenko. – Volgograd, 2012. – 15 P.
2. Bocharov V. M. The system of formation of social competence of the expert bodies of internal affairs in the process of training: Dis. ... The doctor ped. Sciences: 13.00.08/ Bocharov Vitaliy Mikhaylovich. – Stavropol', 2005. – 407 P.
3. Varetska O. V. Theoretical and Methodological Foundations of Elementary School Teacher's Social Competence in the System of Postgraduate Education: – Dis. Dr. ped. Sciences: 13.00.04 / Elena Varetska. – Kyiv, 2015. – 630 P.
4. Doktorovich M. O. Formuvannya sotsialnoi kompetentnosti Senior pidlitka s nepovnoi sim'i: Abstract. disertatsii on zdobuttya Sciences. Candidate stage. ped. Sciences: spec. 13.00.05 "Sotsialna pedagogy". – Kiiv, 2007. – 20 P.
5. What professions are in demand in 10-15 years: study // International HR portal HeadHunter UKRAINE www.companion.ua [electronic resource]. – Access: <http://www.companion.ua/articles/content?id=299736>
6. Kolycheva Z. I. Social competence of teachers in the light of the modernization of education [electronic resource] / Z. I. Kolycheva // Izvestiya RGPU im. A. I. Gertsena, 2003. – № 6. – Rezhim dostupa : <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-kompetentnost-pedagoga-v-svete-modernizatsii-obrazovaniya>
7. Krasnokutskaya S. N. Formation of social competence of students of high school: Abstract. Dis. on competition uch. PhD degree. ped. Sciences: spec. 13.00.01 "General pedagogy, history of pedagogy and education" / S. N. Krasnokutskaya. – Stavropol', 2006. – 23 P.
8. Kunitsyna V. N. Interpersonal communication. Textbook for high schools / V. N. Kunitsyna, N. V. Kazarinova, V. M. Pogol'sha. – SPb. : Izd-vo "Piter", 2001. – 544 p.
9. Luk'yanova M. I Social competence as a component of the management culture of the head / M. I. Luk'yanova // Psikhologiya innovatsionnogo upravleniya sotsial'nymi gruppami i organizatsiyami. – M. : Kostroma, 2001. – P. 240–242.
10. Mosyagina G. P. Formation of social competence of future teachers (on an example of pedagogical college): Abstract. Dis. on competition uch. PhD degree. ped. Sciences: spec. 13.00.08 "Theory and Methods of Professional Education" (pedagogical sciences) / G.P. Mosyagina. – Astrakhan', 2008. – 25 P.
11. Pozdnyakova O. L. Formation of social competence of students with disabilities by means of project activity: Author. dissertation for science. degree candidate. ped. Sciences specials. 13.00.03 "Correctional Pedagogy" / O.L. Pozdnyakova. – Kiiv, 2010. – 22 P.
12. Varetska O.V. Criteria, Indicators and Levels of Elementary School Teacher's Social Competence in the System of Postgraduate Education (Motivational and Value Component) / O.V. Varetska //Austrian Journal of Humanities and Social Sciences: Scientific journal – 2015. – № 1–2 January-February). – P.77-81.

Criteria, indicators and levels of social competence of primary school teacher in the system of postgraduate education (cognitive component)

Varetska O. V.

Abstract. The article substantiates the relevance of individual social competence at all, and an elementary school teacher in the system of postgraduate education in particular. The researches relevant to the topic are briefly highlighted, the importance of defining the criteria, indicators and levels of social competence components is proved. Indicators (socio-educational and socio-psychological knowledge, a way to define them), criteria (depth, fullness, strength of socio-educational and socio-psychological knowledge, independence of their gaining and learning) level of development (high, sufficient, average, low) cognitive component of the designated competence are set out in details.

Keywords: social competence, primary school teacher, the system of postgraduate education, cognitive component, criteria, indicators, levels of development.

Критерии, показатели и уровни развития социальной компетентности учителя начальной школы в системе последипломного педагогического образования (когнитивный компонент)

Е. В. Варецкая

Аннотация. В статье обоснована актуальность развития социальной компетентности личности вообще, и учителя начальной школы в системе последипломного педагогического образования, в частности. Коротко освещены исследования, касающиеся темы, доказана важность определения критериев, показателей и уровней компонентов социальной компетентности. Более подробно изложены показатели (социально-педагогические и социально-психологические знания, способ их удовлетворения), критерии (глубина, полнота, прочность социально-педагогических и социально-психологических знаний, самостоятельность их получения и усвоения), уровне развития (высокий, достаточный, средний, низкий) когнитивного компонента указанной компетентности.

Ключевые слова: социальная компетентность, учитель начальной школы, система последипломного педагогического образования, когнитивный компонент, критерии, показатели, уровни развития.